

УДК 343.85(477)

ГУМАНІСТИЧНИЙ ВЕКТОР ОСВІТИ ТА ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАЦІЙ ТА ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ

Тімофєєва Л.Ю.

Національний університет «Одеська юридична академія»

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-123>

В реаліях мінливої дійсності необхідні комплексні фундаментальні зміни. Гуманістичні цінності (свобода і безпека, честь і гідність людини) залишаються незмінними, головним чином в освітній сфері європейської спільноти. Вони також додатково сприяють профілактиці девіацій і правопорушень та переформатуванню дійсності. Курс європейської інтеграції вимагає від України значних соціально-економічних, освітянських, захисних, а також криміналістичних перетворень, спрямованих на гуманізацію відносин між людиною, державою і суспільством. Розвиток суспільних відносин в Україні супроводжується динамічними і не завжди системними змінами в реальності і, відповідно, законодавством України. В результаті виникає необхідність у перетворенні освіти в гуманістичний вектор.

Ключові слова: гуманістичне планування, профілактика злочинності та девіацій, освітянські методи.

«... саме гуманістичні цінності більш прийнятні для більшості розумних людей, а не їх протилежність»

Е. Фромм

Постановка проблеми. Євроінтеграційний курс вимагає від України суттєвих соціально-економічних, освітянських, безпекових, а також кримінально-правових перетворень, спрямованих на гуманізацію стосунків між людиною, державою та суспільством. Поряд із цим, розвиток суспільних відносин в Україні супроводжується динамічними і не завжди системними змінами дійсності та, відповідно законодавства України, зокрема освітній сфері. У результаті виникає потреба трансформації освіти у гуманістичному векторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Окремі питання пов'язані з гуманістичними цінностями у протидії правопорушенням досліджували і застосовували багато філософів, політиків, соціологів, педагогів, науковців та вчених, серед яких: Л.В. Багрій-Шахматов, Н. Крісті, А. Принс, В.О. Туляков, Н.А. Савінова, Е. Фромм, М. Фуко, О.В. Харитонова та інші. Проте питання ролі освіти в профілактиці конфліктів та злочинів, а також переформатуванні дійсності залишається актуальним. Видається актуальним ставити питання формування методичного концепту «гуманістичного планування» при викладанні кримінально-правових дисциплін, що наразі не вирішено та відповідає прагненню України до євроінтеграції.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є обґрунтування ефективності гуманістично-спрямованої освіти як додаткового засобу профілактики злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Профілактика – це комплекс заходів соціально-психологічного, медичного та педагогічного характеру, спрямованих на нейтралізацію впливу негативних факторів соціального середовища на особистість з метою попередження деструктивних проявів у її поведінці. Механізми протидії та профілактики злочинності в державі та девіаціям в освітній сфері дуже схожі. За допомогою

методу редукції є можливість переносити знання щодо профілактики девіацій в освітній сфері на моделі профілактики злочинності в державі.

На думку А. Принса, «Слід не перешкоджати людям робити зло, а думати про те, щоб дати їм можливість творити добро» [1, с. 112]. Необхідно визнати, що на вибір особи впливає багато факторів. Однак бажано, щоб держава дбала про вигідність вибору правослухняної поведінки (щоб такий вибір не суперечив природним потребам людини). У протидії злочинності та іншим девіаціям гуманні соціальні заходи ефективніші, ніж покарання. Через нестачу превентивних гуманістичних заходів, люди вчиняють злочини для задоволення природних потреб. Гуманніше та ефективніше витратити сили та засоби до вчинення злочину (подбати про доступність та якість освіти, робочі місця, цінову політику, культуру), ніж витратити набагато більше після вчинення злочину, щоб повернути людину у суспільство. Гуманність (зокрема, гуманістичний вибір) як властивість людини дозволяє їй вибрати правомірну поведінку, вирішувати конфлікти та запобігати їм. Людина як одиничне може реалізувати своє особливе (як особистість) тільки у загальному (суспільстві, державі). Освіта та зокрема освітні заклади дозволяють соціалізуватися та сприяють формуванню певної моделі поведінки (правослухняної чи протиправної), здатна стимулювати право слухняну поведінку та бажання робити добре.

Конфлікти та зокрема злочини виникають через певні розходження у системі цінностей особи чи групи осіб та суспільства в цілому. Для загальної профілактики девіацій та злочинності важливою є побудова спільної системи цінностей, яка можлива за допомогою освітніх методів. В Указі Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» № 347/2002 від 17.04.2002 р. (п. п. 4, 9) серед іншого передбачено, що **освіта має гуманістичний характер** і ґрунтується на культурно-історичних цінностях Українського народу, його традиціях і духовності. Освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури Українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями.

В умовах становлення в Україні громадянського суспільства, правової держави, демократичної політичної системи освіта має стати найважливішим *чинником гуманізації* суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості.

Секрет правової держави не в хороших законах, а вмінні сформулювати їх так, щоб їх сприйняли люди. На думку Ф. Фукуями, людський капітал складається зі здатності людей складати один з одним спільність. Така здатність до асоціації залежить від існування всередині спільноти норм і цінностей, які поділяються усіма його членами, а також від готовності останніх підпорядковувати свої інтереси інтересам групи. Результатом спільних норм і цінностей стає взаємна довіра [2, с. 11]. Зміни суспільства необхідно починати з освіти.

У статті 2 Договору про Євросоюз після внесення змін, передбачених Лісабонським договором, цінностями, на яких заснований Союз, є повага людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства закону і поваги прав людини. Методики викладання, а також пов'язані з ними зміни повинні відповідати гуманістичному концепту.

В Указі Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» від 25.06.2013 р. № 344/2013 зазначено, що серед *основних проблем*, викликів та ризиків актуальними є зниження суспільної моралі, духовності, культури поведінки молоді, *повільне здійснення гуманізації* системи освіти, відсутність системи мотивацій і стимулювання інноваційної діяльності.

Пріоритетом державної гуманітарної політики щодо національного виховання має бути забезпечення соціальної активності, відповідальності та толерантності. Виконання зазначених завдань передбачає: переорієнтацію пріоритетів освіти з держави на особистість, на послідовну *гуманізацію навчально-виховного процесу, педагогічної ідеології, тобто на європейські гуманістичні цінності*, формування ефективної системи профілактики правопорушень.

Також ЗУ «Про освіту» відійшов від усталеної формальної освіти та окрім цього виду, зокрема для підтримання євроінтеграційного курсу та більш ефективної та дієвої реалізації вищезазначених принципів, передбачив неформальну та інформальну освіту (ст. 8, 9). Дистанційна освіта як один з викликів сучасності містить як позитивні так і негативні аспекти. Серед позитивних можна виділити наступні: студент може здобувати вищу освіту, не виходячи з дому, обирати час для навчання, обсяг навантаження тощо. Однак крім «інформаційного мінімуму», який повинен «прослухати» студент, він повинен отримати професійні навички, долучитися до правової культури бажаної професії. Відповідно до статті 57 Закону України «Про вищу освіту», науково-педагогічні, наукові та педагогічні працівники вищого навчального закладу, зокрема, мають право: на академічну свободу, яка реалізується в інтересах особистості, суспільства і людства в цілому; вибирати методи і засоби навчання.

Юрист – це не просто носій інформації про закони і право, юрист – це спосіб життя. Цьому не можна навчити тільки текстом, необхідно безпосе-

редня комунікація викладача і студента. Ефективна освіта передбачає розвиток у студентів здатності мислити. Для цього, головним чином, необхідно спільно навчатися і студенту, і викладачеві.

Як зазначає О.В. Харитонова, «створення атмосфери зацікавленості, інноваційного запалу, дослідницького азарту сприяє розвитку унікального розумового поля, де спілкування студента з викладачем формує мотиваційне коло для усіх учасників освітніх процесів [3, с. 220-221].

Завдання викладача кримінального права зводиться не тільки до того, щоб дати певний матеріал, а й навчити покоління майбутніх юристів і науковців самостійно мислити, давати аналіз подій, що відбуваються і робити вибір правослужняної поведінки, орієнтовану на пріоритет прав людини.

У викладанні кримінального права важливо показати цікаві точки дотику досліджуваного матеріалу з повсякденним життям студентів. Для активізації студентів, видається, ефективно застосовувати методи *case study* (навчання на основі практичних прикладів), групове обговорення, проблемно-орієнтоване навчання, рольові ігри, навчання однолітків (*Peer tutoring*), ігри-симуляції, екскурсії (в судові засідання, пенітенціарної установи, Верховну Раду України та інше). Усвідомлення цінності і важливості того, що людина робить, підвищує ефективність її роботи.

Кримінальне право як наука і навчальна дисципліна має значення для кожної людини, так як в першу чергу спрямована на охорону і захист прав людини. Викладач має мотивувати студента не тільки стати юристом і практикувати кримінальне право в роботі з клієнтами, а також бути правослужняним та свідомим громадянином (зокрема, не порушувати КК України та інших Законів України та керуватись правовими принципами). У даній ситуації викладач ефективно передає інформацію (*teaching*), а також навчає (*learning*) та додатково здійснює профілактику злочинності.

Побудова такої моделі можлива тільки на стійкому фундаменті гуманістичних засад діяльності, серед яких ЗУ «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII: людиноцентризм, верховенство права; академічна доброчесність, академічна свобода, автономія закладів освіти, гуманізм, формування усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до їх порушення, формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками, формування громадянської культури, сприяння навчання впродовж життя тощо.

Якщо подивитись на частину цих принципів, то вони спрямовані на профілактику девіацій та правопорушень, стимулювання правослужняної поведінки та формування свідомої людини.

Слід зазначити, що забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх є четвертою ціллю ООН зі сталого розвитку з 2016 до 2030 року. Ціль № 16 «Сприяння побудові миролюбного й відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх», яка цілком відповідає концепції гуманістичного планування, яке передбачає врахування думки кожного.

На Всесвітньому економічному форумі в Давосі були названі 10 професійних навичок, які будуть актуальні через 5 років. Список показує дві значні тенденції розвитку людини, суспільства і культури. 5 з 10 навичок стосуються вміння спілкуватися з людьми, домовлятися, розуміти і служити їм (це управління, взаємодія з людьми, переговори, клієнтоорієнтованість, емоційний інтелект). Ще 4 сфери пов'язані зі здібностями мозку: комплексне рішення проблем, прийняття рішень, креативність, когнітивна гнучкість, критичне мислення [4]. Така модель освіти сама по собі буде засобом профілактики девіацій. Людина має звикати самостійно (наскільки це можливо) забезпечувати собі безпеку та свободу, налагоджувати діалог зі своїми опонентами, задавати питання, брати на себе відповідальність за власне життя (гуманістичний спосіб життя).

Відповідно до статті 26 ЗУ «Про вищу освіту», основними завданнями закладу вищої освіти є, зокрема: участь у забезпеченні суспільного та економічного розвитку держави через формування людського капіталу; формування особистості шляхом правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах; збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей і досягнень суспільства.

Наука і освіта представлені як невіддільні атрибути розвитку держави. Кримінальне право як наука і навчальна дисципліна сприяє розвитку покоління юристів і вчених. Обрані викладачем методи повинні відповідати морально-етичним нормам, сприяти розвитку у студентів ініціативи, відповідальності, толерантності, людяності. Відповідно до статті 58 ЗУ «Про вищу освіту» науково-педагогічні, наукові та педагогічні працівники закладу вищої освіти зобов'язані: 3) дотримуватися норм педагогічної етики, моралі, поважати гідність осіб, які навчаються у закладах вищої освіти; 3-1) дотримуватися в освітньому процесі та науковій (творчій) діяльності академічної доброчесності та забезпечувати її дотримання здобувачами вищої освіти; 4) розвивати самостійність, ініціативу, творчі здібності. Перераховані вище обов'язки можливо виконати тільки при безпосередньої комунікації зі студентом. Серед напрямків формування сучасних навичок можна виділити наступні: побудова *соціально-психологічного клімату, сприятливого для навчання, мотивація, рефлексивне викладання, активація студентів*.

Під час формальної і неформальної взаємодії зі студентами викладач створює атмосферу (*певний соціально-психологічний клімат*), яка визначає, як студенти морально себе почувають або як їм той чи інший метод навчання, чи сприяє він засвоєнню матеріалу. Студенти досягають найкращих результатів, коли вони мають *свободу* і можливість висловлювати свою думку, коли ця думка важлива для викладача. Наслідком створення клімату є глибокий підхід студентів до навчання і хороші результати, а також креативність, яка потім буде переноситись на роботу.

Однією зі стадій ефективного планування та проведення діалогу є створення простору безпеки, сво-

боди, співрозуміння (емпатії) та довіри. Якщо хоча б один з елементів відсутній, – опоненти (сторони діалогу) навряд чи будуть відкривати свої позиції та інтереси, свої почуття, бути чесними один з одним, та відповідно навряд чи буде можливість прийти до якогось рішення, яке вони насправді вироблять самостійно та будуть йому слідувати.

Обман як і більшість девіацій є формами захисту якоїсь важливої потреби людини. Людині в сучасному світі просто необхідно мати навичку критичного мислення, щоб розуміти людей, щоб створювати для них простори та допомагати вирішувати ситуації, в яких вони опинились, також свої власні ситуації та конфлікти. Таким чином освіта як певний взірць побудови «конструктивної» поведінки є способом профілактики конфліктів, девіацій та злочинів.

За допомогою методів спостереження, редукції та елевації, модель протидії небажаній поведінці студентів ВНЗ була перенесена на формування можливих способів протидії злочинам. Деліквентна поведінка студентів ВНЗ, які систематично не готуються до занять, не відвідують їх, порушують дисципліну і проявляють інші форми небажаної поведінки, зумовлює можливість здійснення останніми злочинів у майбутньому.

Якщо один раз більш поблажливо підійти до прийому перездачі у такого студента незадовільної оцінки або пропуску, при цьому обґрунтувавши останньому свою реакцію щодо його не підготовленості, свої очікування у подальшому та інше (тобто спрямованість на будівництво відносин у майбутньому, а не їх руйнування), можливо «пряник» спрацює [5]. Деякі з таких студентів починають більш ретельно готуватися до занять, і навіть залишаються у науці завдяки натхненному стану викладача щодо свого предмета. У результаті, – поліпшення морально-етичного гуманістичного фону у державі. Натомість гнів, подальше застосування санкцій, найчастіше «не працює». У «деліквента», також як у особи, яка вчиняє злочин (головним чином «професіонала») виробляється певного роду «імунітет» на гнів, кримінальну відповідальність, покарання та інше. У результаті зводяться нанівець норми суспільної моралі, зростає перелік криміналізованих діянь тощо.

Ця «мікромодель» передзлочинної профілактики може бути перенесена на «макромодель» реагування на реально існуючі злочинні прояви. Однак необхідно розрізнити гуманізм і всепрощення, яке не сприяє мінімізації злочинності. Якщо систематично «надмірно лояльно» ставитися до перездачі студентів, це стане для них «звичним» та якість підготовки останніх буде поступово знижуватися, буде знижуватися рівень дисципліни та підвищуватися ймовірність здійснення останніми правопорушень і злочинів. Аналогічний негативний результат досягається при надмірній реалізації принципу гуманізму щодо осіб, які неодноразово вчиняють умисні злочини (зокрема тяжкі та особливо тяжкі). У той же час збалансована його реалізація, врахування тяжкості злочину та особи винного, розміру шкоди потерпілому та інтересам суспільства та її відшкодування, за можливості застосування медіаційних та відновних практик, а також врахування інших обставин сприятиме гармонійному поєднанню положень закону та дійсності.

Така модель аналогічна також у школі, з якої починається формальний освітній процес. Треба спрямувати його на формування гуманістичного стилю мислення та життя. У школі є не рідкі випадки порушення прав дитини та людини, не рідкі випадки конфліктів, непорозумінь, булінгу та навіть злочинів серед неповнолітніх. Часто булінг доводить школярів до самогубства, змушує змінювати школу, місце проживання. Схожими є і механізми протидії таким негативним проявам, при врахуванні певних особливостей неповнолітніх. Відповідно до Проекту ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу» пропонується в ст. 173-4 КпАП України передбачити адміністративну відповідальність за булінг, тобто моральне, або фізичне насильство, агресія, у будь-якій формі, або будь-які інші дії, вчинені з метою викликати страх, тривогу, підпорядкувати особу своїм інтересам, що мають ознаки свідомого жорстокого ставлення. А також за приховування випадків булінгу педагогічним, науково-педагогічним, науковим працівником, керівником, або засновником закладу освіти».

Відповідно до Рекомендації № R (87) 20 Комітету міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» № 994_266 від 17.09.1987 з метою поступової відмови від ув'язнення та збільшення кількості альтернативних заходів надавати перевагу тим, які дають більше можливостей для соціальної інтеграції неповнолітніх шляхом навчання і професійної освіти, а також шляхом використання дозвілля чи інших видів діяльності. Серед таких заходів звернути особливу увагу на ті, які: спрямовані на те, щоб подолати стійкість злочинної поведінки неповнолітніх шляхом покращення їхньої здатності до соціальної адаптації. Сприяти та заохочувати проведення порівняльних досліджень щодо злочинності неповнолітніх, зокрема альтернативним позбавленню волі; заходів і процедур примирення молодих правопорушників з потерпілими.

В Україні поступово набувають популярності медіація, примирення винуватого з потерпілим, фасилітація діалогів, однак процедура їх застосування законодавством не достатньо врегульована. ЗУ «Про медіацію» не прийнято, проте медіаційні практики частково застосовуються та поширюється культура діалогів в Україні. Також просувається правотворчий процес у цьому напрямку, зокрема було затверджено Постанову ВРУ «Про прийняття за основу проекту Закону України про медіацію» від 03.11.2016 р. № 1725-VIII; рішенням Загальних зборів ГО «Національна асоціація медіаторів України» від 07.12.2017 р., протокол № 1 затверджений Кодекс етики медіатора, а також ведуться розробки ювенально-го законодавства, спрямованого на профілактику та превенцію девіацій та правопорушень за участю неповнолітніх.

Висновки дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Необхідно дотримуватися єдиного підходу в застосуванні «гуманістичного концепту». Тоді ці методика, дозволять не тільки позначити «гуманістичний концепт», заснований на пріоритеті прав людини, але і дозволити йому працювати. Необхідне здійснення комплексних заходів з боку сім'ї, закладів освіти, органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій тощо, спрямовані на виховання конструктивної (ціннісно-орієнтованої) поведінки неповнолітніх (тобто зниження агресії, посилення довіри, толерантності, недопущення проявів дискримінації тощо); популяризація навичок критичного мислення, емоційного інтелекту, медіаційних та відновних практик в закладах освіти, ненасильницького спілкування тощо. Така методика сприятиме всебічному розвитку, формуванню морально-етичного змісту і людських якостей студента, повазі інших людей і самого себе, а також стане додатковим засобом профілактики злочинності та девіацій.

Список літератури:

1. Принс А. Преступность и репрессия: уголовно-юридический очерк / пер. и ред. В.В. Пржевальского. М.: Г. КНЕБЕЛЬ, 1898. 210 с.
2. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Пер. с англ. Д. Павлова, В. Кириченко, М. Колопотин. М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. 730 с.
3. Харитоновна О.В. Стратегічні засади реформування українських університетів // Науково-педагогічне стажування на тему «Інноваційні освітні технології: досвід Європейського Союзу та його впровадження в процес підготовки юристів» (10-13 серпня 2016 р., м. Братислава, Словацька Республіка). С. 219-221.
4. 10 профессиональных навыков, которые будут актуальны через 5 лет. URL: <http://www.sncmedia.ru/career/rabota-budushchego-10-navykov/>.
5. Тимофеева Л.Ю. Гуманістична парадигма кримінального права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Тимофеева Лілія Юріївна. Одеса, 2018. 23 с.

Тимофеева Л.Ю.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

ГУМАНИСТИЧЕСКИЙ ВЕКТОР ОБРАЗОВАНИЯ И ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ДЕВИАЦИЙ И ПРЕСТУПЛЕНИЙ В УКРАИНЕ

Аннотация

В реалиях изменчивой действительности необходимы комплексные фундаментальные изменения. Гуманистические ценности (свобода и безопасность, честь и достоинство человека) остаются неизменными, главным образом в образовательной сфере европейского сообщества. Они также дополнительно способствуют профилактике девиаций и правонарушений и реформатированию действительности. Курс европейской интеграции требует от Украины значительных социально-экономических, образовательных, защитных, а также криминалистических преобразований, направленных на гуманизацию отношений между человеком, государством и обществом. Развитие общественных отношений в Украине сопровождается динамическими и не всегда системными изменениями в реальности и, соответственно, законодательством Украины. В результате возникает необходимость в трансформации образования в гуманистическом векторе.

Ключевые слова: гуманистическое планирование, профилактика преступности и девиаций, образовательные методы.

Timofeeva L.Yu.

National University «Odessa Law Academy»

HUMANISTIC VECTOR OF EDUCATION AND PREVENTION THE DEVIATIONS AND CRIMES IN UKRAINE

Summary

In changing reality, complex fundamental changes are required. Humanistic values (freedom and security, honor and dignity of the person) remain unchanged, mainly in the educational sphere of the European community, and further contribute to the prevention of deviations and offenses and to reformat the reality. The European integration course requires from Ukraine significant socio-economic, educational, security, as well as Criminal-Law transformations aimed at humanizing the relations between man, state and society. The development of social relations in Ukraine is accompanied by dynamic and not always systemic changes in reality and, accordingly, the legislation of Ukraine. As a result, there is a need for the transformation of education in the humanistic vector.

Keywords: humanistic planning, prevention of crime and deviations, educational methods.